

Cruciale leerdoelen burgerschap in het basisonderwijs

Een verkenning van een betekenisvolle én behapbare uitvoering van burgerschapsonderwijs

**VAN
HASSELT**

**ONDERWIJS
ADVIES**

Auteur: Menno van Hasselt

Publicatiedatum: 11-4-2023

Inhoudsopgave

---

0. Inleiding

---

1. Probleemverkenning

- 1.1. Patchwork
  - 1.2. Herziening Kerndoelen
  - 1.3. Complexiteit leerlijnen
-

2. Een passende aanpak

- 2.1. Burgerschap en sociaal-emotioneel leren (SEL)
  - 2.2. Digitale geletterdheid
  - 2.3. Cruciale leerdoelen
-

3. Waarnemen van de beheersing van cruciale leerdoelen

---

4. Tot slot

0. Inleiding

Basisschoolleerkrachten staan dagelijks voor de uitdaging om de vele leerdoelen een logische en betekenisvolle plek te geven. De maatschappelijke druk op scholen om doelen belangrijk te maken is groot. Zo zijn in 2021 de leerdoelen rond burgerschap toegevoegd aan de basisvaardigheden. Basisscholen worden gevraagd deze doelen samenhangend en doelgericht aan te bieden. Waar leerkrachten op de vakgebieden rekenen en taal worden geholpen door de referentieniveaus en helder beschreven leerlijnen, ontbreken deze op de burgerschapsthema's. In dit artikel pleit ik voor het ontwikkelen van een set aan cruciale leerdoelen die leerkrachten kunnen gebruiken om, binnen de beschikbare tijd op het lesrooster, ook burgerschapsdoelen de aandacht te geven die ze verdienen.

1. Probleemverkenning

Aan het eind van de basisschool ontvangen leerlingen een schooladvies. Dit advies komt tot stand door een verzameling van gegevens. De eindtoets vormt, naast metacognitieve factoren, een belangrijke indicator voor het schooladvies. Nederland kent een uniek systeem om vaardigheidsgroei op het gebied van rekenen en taal waar te nemen. Basisscholen beschikken over een toetsstelsel met tussentoetsen en een eindtoets waarmee de algemene vaardigheid wordt vastgesteld. Deze toetsen zijn gebaseerd op algemeen geaccepteerde leerlijnen die het aanbod beschrijven. Uit deze leerlijnen zijn doelen gekozen die leerlingen op een bepaald moment (eind groep 6 en eind groep 8) moeten beheersen: de referentieniveaus. De referentieniveaus vormen een indicator voor een passend schooladvies.

Beheersingsdoelen en referentieniveaus zijn alleen geformuleerd voor de vakgebieden rekenen en taal. Voor het overige aanbod maken scholen gebruik van kerndoelen. Kerndoelen beschrijven het aanbod, maar zeggen niets over wat er eigenlijk concreet beheerst moet worden. Een voorbeeld van een kerndoel is: 'De leerling leert eenvoudige meetkundige problemen op te lossen.' Een beheersingsdoel met betrekking tot deze vaardigheid is: 'Ik kan een ruimtelijk object maken op basis van een bouwplaat.' Dit doel moet een leerling eind groep 4 beheersen. Verderop in de leerlijn moet een leerling het volgende referentiedoel (1F) beheersen: 'Ik kan regelmatige patronen herkennen en voortzetten.' Beheersingsdoelen sturen het aanbod dus meer dan kerndoelen. Voor burgerschap missen we doelen die concreet beschrijven wat een leerling aan het eind van de basisschool minimaal aan burgerschapscompetenties moet hebben ontwikkeld. Zonder concrete leerdoelen is het lastig voor een leerkracht om afgewogen keuzes in het aanbod te maken. Dit leidde tot kritiek van de Inspectie van het Onderwijs, die stelt dat het aanbod op de meeste scholen te weinig doelgericht en samenhangend is ingericht. Veel scholen en schoolbesturen ontvangen op dit moment op deze twee items een herstelopdracht.

1.1. Patchwork

De Inspectie van het Onderwijs onderzoekt of de kwaliteit van burgerschapsonderwijs op orde is. De basis van het curriculum wordt gelegd door Stichting Leerplanontwikkeling (SLO). Zij zegt over de samenhang van het aanbod: 'Burgerschap kent geen eigen kerndoelen. Richtinggevend voor de onderwijspraktijk zijn daarom de huidige kerndoelen po en onderbouw vo van 2006 die wel een verwantschap vertonen met burgerschapsaspecten.' SLO definieert 13 kerndoelen die gaan over burgerschapsthema's. Deze kerndoelen richten zich op drie hoofdgebieden:

- Oriëntatie op jezelf en de wereld (zowel impliciet als expliciet)
- Meningsvorming en informatievoorziening (vooral taaldomein)
- Kunstzinnige oriëntatie

Deze 13 kerndoelen overziend is het niet zo vreemd dat de Inspectie van het Onderwijs constateert dat het aanbod op veel scholen te weinig samenhang vertoont. Zo is het curriculum nu eenmaal ontwikkeld. Het is per definitie een bonte verzameling van tal van uiteenlopende leerdoelen.

Scholen zeggen vaak dat ze al veel aan burgerschap doen. Het gevolg van de versnippering is echter dat scholen minder goed zijn in aan te geven of ze ook aan de meest belangrijke doelen werken.

1.2. Herziening kerndoelen

De overheid is zich bewust van het probleem dat is ontstaan door burgerschap gelijk te stellen aan de basisvaardigheden rekenen en taal. Ze heeft in april 2022 SLO opdracht gegeven de huidige kerndoelen te herzien. Hierbij maakt SLO onder andere gebruik van de opbrengsten van Curriculum.nu. Doel van de herziening is de doelen verder te concretiseren. Daarnaast pleit de overheid voor een periodiek onderhoud van de doelen. Ook wordt verkend hoe het Referentiekader Taal en Rekenen zich verhoudt tot deze nieuwe doelen en welke eventuele aanpassingen daarop nodig zijn. SLO streeft ernaar om dit schooljaar een eerste concept klaar te hebben, zodat de herziene doelen in schooljaar 2023-2024 kunnen worden getoetst in de praktijk. Daarna duurt het nog 12 tot 18 maanden voordat de aangepaste kerndoelen wettelijk worden vastgesteld. De nieuwe set kerndoelen zal dus op zijn vroegst in schooljaar 2025-2026 worden geïntroduceerd.

Er zijn een aantal kanttekeningen te plaatsen bij de opdrachtbeschrijving die het ministerie van OCW in april 2022 aan het SLO heeft gestuurd.

- Als opbrengst wordt een set conceptkerndoelen genoemd. Het is de vraag of deze set zo concreet zal zijn dat aan de kerndoelen gemakkelijk beheersingsdoelen kunnen worden verbonden. Dat zou wel moeten, want volgens de opdracht is het de taak van SLO de conceptkerndoelen te formuleren als aanbodsdoelen, beheersingsdoelen of ervaringsdoelen.
- De samenhang die wordt gevraagd, zoekt SLO vooral in de aansluiting van de doelen in het primair onderwijs op het voortgezet onderwijs. De opdracht is om de consistentie in formulering en opbouw tussen de onderwijstypen te bewaken. Over de samenhang binnen het aanbod van de basisschool wordt niet gesproken.

1.3. Complexiteit leerlijnen

Burgerschap is wat leerlijnen betreft een complex vakgebied. De volgende factoren maken het inrichten van een passend aanbod niet eenvoudig.

1. Voor de basisvaardigheden zijn de leerlijnen uitgebreid onderzocht en getoetst. Voor burgerschap is dit niet het geval. Indelingen welke doelen vallen onder burgerschap vallen, verschillen van publicatie tot publicatie.
2. Bij een doel als 'Reken uit: $1 + 1 = \dots$ ' staat het waarnemen van de beheersing niet ter discussie. Bij een doel als 'Ik houd rekening met de gedachten van de ander zonder mezelf weg te cijferen' is dat een stuk lastiger.
3. De wet waaraan moet worden voldaan, is erg algemeen beschreven. Neem bijvoorbeeld een doel als: 'De school toont aan hoe ze met hun leerlingen werken aan de sociale en maatschappelijke competenties die nodig zijn om te functioneren in een pluriforme democratische samenleving.' Daar kun je alle kanten mee op.
4. Artikel 23 van de Grondwet borgt al ruim 100 jaar dat we in Nederland vrijheid van onderwijs hebben. Deze vrijheid kan op gespannen voet staan met de

burgerschapdoelstelling om leerlingen te leren samen te werken op basis van gelijkwaardigheid, respect, verantwoordelijkheid en tolerantie.

Deze complexiteit vraagt van elke school om het maken van heldere keuzes. Waar in ieder geval voldoende consensus over bestaat, is dat de thema's vrijheid, gelijkheid, tolerantie, pluriformiteit, rechtvaardigheid en solidariteit de basis vormen voor elke burgerschapsaanpak. Helemaal vrij van discussie zijn deze thema's nooit. De politieke voorkeur van mensen en hun levensovertuiging kleuren de manier waarop het gesprek over deze thema's wordt gevoerd. En misschien is dat wel de kern van burgerschapsonderwijs: kinderen leren accepteren dat er verschillende zienswijzen naast elkaar bestaan, hun te leren deze verschillen te onderzoeken en hun te leren dat niet iedereen zijn zin kan krijgen.

2. Een passende aanpak

Het is een utopie om te streven naar een passende aanpak die alle burgerschapscompetenties omvat. Daarvoor zijn de verschillende inzichten te complex en het huidige curriculum te overladen. Een voorbeeld van deze complexiteit bieden de onderzoekers Westheimer en Kahne (2004). Zij maken onderscheid tussen de verantwoordelijke burger, de participatieve burger en de op sociale rechtvaardigheid georiënteerde burger. Ze stellen dat alleen sociale rechtvaardigheid de democratie verder ontwikkelt. Een maatschappelijke opdracht om kinderen op de basisschool sociale rechtvaardigheid bij te brengen is te groot. De school is en blijft een plek waar kinderen kennis en vaardigheden krijgen aangereikt om maatschappelijke problemen in de maatschappij te leren begrijpen, zodat ze op termijn een rol kunnen spelen in de (politieke) aanpak ervan.

Wat van basisscholen gevraagd mag worden, is dat zij een aanpak kiezen die tegemoetkomt aan de belangrijkste kritieken. De volgende vier bezwaren worden in de literatuur het meest beschreven:

1. Het aanbod vertoont te weinig samenhang.
2. Het aanbod is te weinig doelgericht.
3. De nadruk ligt te veel op de sociale aspecten van burgerschap.
4. Activiteiten gaan te veel over het voegen in de samenleving en minder over het vormen ervan.

De eerste twee bezwaren worden door de Inspectie van het Onderwijs herhaaldelijk genoemd in het jaarlijks verslag De Staat van het Onderwijs. De derde vormt de aanleiding voor de aanscherping van de Wet. Dit bezwaar komt vooral uit de hoek van de Tweede Kamer. Het vierde bezwaar wordt in de internationale literatuur beschreven als aandachtspunt voor elk curriculum.

Het is een uitdaging om een passend antwoord te vinden op deze bezwaren. Bestaande lesmethodes zorgen voor samenhang en zijn doelgericht, maar leggen de focus veelal op een specifieke kant van burgerschap. Ook staat niet altijd actieve participatie centraal. Zelf een programma samenstellen is ondoenlijk. Dat zou in een tijd van personeelstekort een onverantwoorde keus zijn. En al zouden de randvoorwaarden weer wat gunstiger worden, zelf een beredeneerd aanbod burgerschap samenstellen is geen corebusiness van een leerkracht. Scholen zullen dus op zoek moeten gaan naar bruikbare handvatten. Deze handvatten kunnen volgens mij worden gevonden in de vorm van drie richtinggevende kaders: het concept rond sociaal-emotioneel leren (SEL), de inhoudslijnen digitale geletterdheid en het werken met cruciale leerdoelen.

2.1. Burgerschap en sociaal-emotioneel leren (SEL)

Veel bestaande programma's die aandacht besteden aan burgerschapscompetenties, baseren hun aanpak op het SEL-gedachtegoed. Gedragsspecialist Kees van Overveld beschreef de achtergrond van SEL in diverse publicaties (Van Overveld, 2017). Sociaal-emotioneel leren is het proces waarbij leerlingen noodzakelijke kennis, attitudes en vaardigheden verwerven en toepassen, zodat ze beter kunnen omgaan met zichzelf en de ander.

Aanpakken die zijn gebaseerd op SEL delen de competenties in rond het aanleren van ik-jij-wij-vaardigheden. Hessel Nieuwelink, lector aan de HvA maakt het onderscheid tussen de SEL-competenties die wel en niet te maken hebben met burgerschap (Nieuwelink, 2021). Hij wijst op het risico dat een te grote focus van scholen op interpersoonlijke competenties zoals zelfkennis en zelfregulatie zorgt dat te weinig aandacht uitgaat naar de kern van burgerschap: je kunnen voegen in en vormen van de samenleving. Kinderen moeten niet alleen leren deelnemen. Ze moeten ook leren zich in te zetten voor een meer rechtvaardige samenleving. Leren kinderen dit niet, dan lopen we volgens Nieuwelink het risico dat kansenongelijkheid in stand gehouden wordt of zelfs wordt vergroot.

Daarnaast missen SEL-aanpakken vaak de diversiteit binnen de context waarin de vaardigheden worden aangeleerd. De nadruk ligt vooral op de sociale invalshoek van burgerschap. Wijzigingen in perspectief (politiek, economisch, ecologisch of cultureel) moet een leerkracht zelf aanbrengen. Deze kanttekeningen maken SEL een bruikbaar, maar niet volledig kader om burgerschapsonderwijs te organiseren

2.2. Digitale geletterdheid

Binnen het domein digitale geletterdheid komen techniek en burgerschapsdimensies samen. Het gaat om vaardigheden zoals kritisch leren denken, digitale gedrags- en omgangsregels en digitale praktische vaardigheden. Ze worden zo belangrijk gevonden dat minister Wiersma op 12 mei 2022 in het Masterplan Basisvaardigheden ook digitale geletterdheid beschouwt als basisvaardigheid. Stichting Leerplanontwikkeling publiceerde in oktober 2022 vier inhoudelijke leerlijnen digitale geletterdheid. De vaardigheden zijn grofweg onder te verdelen in instrumentele vaardigheden en vaardigheden die gaan over de impact van het toepassen van de instrumentele vaardigheden. Vooral deze laatste groep vaardigheden raakt vaak ook de burgerschapscompetenties. Denk aan het versturen van foto's of video's die kwetsend zijn voor anderen.

Anders dan bij sociaal-emotioneel leren ligt bij digitale geletterdheid de focus niet voornamelijk op de sociale aspecten van burgerschap. Denk bijvoorbeeld aan de effecten die deepfakevideo's kunnen hebben op politieke keuzes of aan economische gevolgen van nepnieuws. Het maakt dat de inhoudelijke doelen digitale geletterdheid veel gemakkelijker verbonden kunnen worden met de diverse invalshoeken van burgerschap. Dat versterkt de aanpak burgerschap. Het zorgt er wel voor dat een school een zorgvuldige afweging moet maken welke doelen onder welk vakgebied gaan vallen. Kiest een school voor een eigenstandige methode digitale geletterdheid, dan zal de overlap met een aanpak burgerschap groot zijn. Dit kan de fragmentatie van het aanbod burgerschap vergroten. Zomaar een nieuwe methode digitale geletterdheid invoeren, lijkt me daarom geen logische keuze.

2.3. Cruciale leerdoelen

In mijn gesprekken over het inrichten van burgerschapsonderwijs geven schoolleiders unaniem aan bang te zijn dat burgerschap als nieuw vak op het al zo volle lesrooster komt te staan. In mijn eerste artikel schreef ik dat bewustwording van welke onderdelen van het bestaande curriculum al burgerschapsdoelen bevatten een belangrijke eerste stap is bij het bepalen van een passende aanpak.

Een tweede stap zou volgens mij kunnen zijn het vaststellen van de meest cruciale leerdoelen. Een cruciaal leerdoel is een essentieel doel dat aan het eind van een didactisch proces beheerst moet worden. Het werken met cruciale leerdoelen biedt een aantal voordelen:

- Je focust je gemakkelijker op de samenhang tussen de leerlijnen (zowel horizontaal tussen vakgebieden en verticaal van groep 1 naar groep 8).
- Je biedt minder doelen aan, waardoor het aanbod voor de leerkracht behapbaar blijft.
- Je concentreert je op de belangrijkste doelen, waardoor de betekenis van de leerlijn toeneemt.
- Je legt de nadruk op het beheersen van de doelen, waardoor je de competentieontwikkeling gemakkelijk kunt waarnemen.

Een set burgerschapsdoelen zal altijd kritiek krijgen van vakspecialisten. Hij is nooit 'compleet' en nooit 'af'. Het doel van zo'n set is nooit om volledig kerndoel-dekkend te zijn. De functie van de set is vooral het bewaken van de samenhang en de doelgerichtheid van het burgerschapsonderwijs in het primair onderwijs. In de periode dat ik werkte met cruciale leerdoelen taal en rekenen, ontving ik vaak de vraag of er een set cruciale leerdoelen op deze vakgebieden beschikbaar was. Deze is uiteindelijk door een onderwijsadviesbureau ontwikkeld en gepubliceerd. Met betrekking tot het vakgebied burgerschap is SLO de organisatie die een set cruciale leerdoelen zou kunnen publiceren. Nog beter zou zijn wanneer ze ook de raakvlakken met andere vakgebieden zoals wereldoriëntatie, begrijpend lezen, woordenschat en culturele vorming zouden beschrijven. Deze inhoudelijke verkenning zal scholen helpen om de doelgerichtheid en samenhang binnen hun eigen aanpak te verstevigen.

3. Waarnemen van de beheersing van cruciale leerdoelen

Een van de eisen van de Inspectie van het Onderwijs is dat scholen de opbrengsten van het burgerschapsonderwijs inzichtelijk maken. De praktijk verbindt deze eis al snel met een burgerschapstoets. Er lopen diverse initiatieven om een dergelijk instrument te ontwikkelen. Mij lijkt een burgerschapstoets voor het primair onderwijs geen wenselijke ontwikkeling. En volgens mij vraagt de inspectie dit ook niet van scholen. Burgerschapdoelen kun je namelijk lastig toetsen. De 'opbrengst' verschilt per leerling of groep. Ik licht dit toe aan de hand van twee voorbeelden.

Er is sprake van leren als bij een leerling nieuwe kennis en vaardigheden worden verankerd in het langetermijngeheugen. Hij gebruikt deze kennis vervolgens in verschillende situaties, ook buiten de context van de school. Stel de volgende situatie doet zich voor: Je biedt een sociaal-emotioneel doel als 'Ik ga goed om met sociale druk'. Je leert je leerlingen een aantal technieken, zoals nee durven zeggen of je grenzen aan durven geven. Vervolgens creëer je een situatie waarin leerlingen deze technieken moeten toepassen. Omdat de sfeer in je groep goed is, gaat deze oefening alle leerlingen goed af. Een jaar later wordt de groep opgesplitst. Dit komt de sociale cohesie van een van de groepen leerlingen niet ten goede. Leerlingen hebben regelmatig onderling ruzie en enkele leerlingen vormen een pact waar andere leerlingen en de leerkracht moeilijk mee om kunnen gaan. De technieken die eerder goed leken te zijn verankerd, werken in deze onveilige situatie niet. Of vaardigheden voldoende worden verankerd hangt af van de context waarin de vaardigheden getoond worden.

Je bent leerkracht van groep 8 en je werkt met je leerlingen aan het doel 'Ik begrijp dat een ander de wereld anders kan zien'. Je zorgt dat dit doel dicht bij de beleevingswereld komt te staan door het doel te verbinden aan de concrete situatie. Je koppelt dit doel aan de reductie van CO₂. Met je leerlingen bespreek je de verschillende perspectieven van de leerlingen in de klas. Een deel van de leerlingen komt uit een gezin waarvan de ouders een agrarisch bedrijf hebben. Een week later komt er een overheidsbesluit dat ervoor zorgt dat de ouders van drie van de leerlingen in de groep hun bedrijf waarschijnlijk moeten sluiten. Het begrip dat de leerlingen eerder hadden opgebouwd, komt door dit besluit onder druk te staan. Sommige perspectieven zullen altijd ter discussie blijven staan. Deze doelen zijn nooit objectief waar te nemen.

Burgerschapsvaardigheden weerspiegelen de mate waarin leerlingen over het vermogen beschikken om – als ze dat willen – mee te doen in de samenleving. De oplossing voor het waarnemen van burgerschapscompetenties kan daarom niet worden gevonden in summatief toetsen. We zouden een beperkt deel van de verworven competenties meten. Formatieve evaluatie kan een alternatief bieden, maar kent een belangrijke beperking. In het proces van formatief evalueren staan drie kernvragen centraal: Waar werkt de leerling naartoe? Waar staat de leerling nu ten opzichte van de beoogde doelen? En welke actie is nodig om de

leerling verder te helpen? Deze vragen helpen de leerkracht en de leerling om de benodigde informatie over het leerproces van de leerling te verzamelen. Op basis van deze informatie kunnen leerkracht en leerling hun strategie veranderen en aanpassen. Formatieve evaluatie gaat dus meer over het proces dan de opbrengst. Of de inspectie dit bedoelt met het inzichtelijk maken van de opbrengsten van burgerschapsonderwijs moet nog worden getoetst.

Een aardige alternatieve gedachte biedt Cito. Zij ontwikkelden in het Citolab de tool KiesKleurig. Het prototype nodigt leerlingen in het voortgezet onderwijs uit om na te denken over belangrijke thema's en in gesprek te gaan over stellingen. KiesKleurig ziet als opbrengst van de toets het ontwikkelde inzicht van de leerling in hoe meningen in een klas kunnen verschillen en welke onderwerpen leerlingen écht belangrijk vinden. Het is een interessante suggestie om als opbrengst van burgerschapsonderwijs een goed gesprek te zien waarin verschillen tot uiting komen. In deze lijn kunnen alle activiteiten zoals leerlingraden, excursies naar gemeenteraden, naspelen van verkiezingen, etc. gezien worden als 'opbrengsten' van burgerschapsonderwijs.

4. Tot slot

Het zal nog jaren duren voordat basisscholen hun burgerschapsonderwijs zo hebben ingericht dat de effecten van gelijkstelling met de andere basisvaardigheden zichtbaar worden. De meeste schoolbesturen die ik spreek, starten eerst een visietraject op of voeren een scan uit. Deze bevindingen worden vervolgens vertaald naar specifiek schoolbeleid om daarna te worden ingevoerd en bestendigd. We zijn dan minimaal vier tot zeven jaar verder. Gebruikmaken van bestaande of nieuwe methodieken zal blijven leiden tot een versnippering van het aanbod. Daarvoor heeft burgerschap te veel raakvlakken met ander domeinen. Het is de focus die scholen zelf leggen, en de keuzes die ze daarbij maken, die de kwaliteit van het burgerschapsonderwijs gaat bepalen. Het inrichten van het aanbod aan de hand van cruciale leerdoelen zal volgens mij de ondersteuning bieden die scholen nodig hebben om hun aanpak uitvoerbaar te maken en houden.

Over de auteur

Menno heeft een ruime ervaring in het basisonderwijs in diverse functies. In 2012 startte Menno zijn onderwijsadviesbureau Van Hasselt Onderwijsadvies. Menno helpt momenteel scholen bij het ontwikkelen van een visie op burgerschapsonderwijs en zet zich in voor de rechten van het kind via Lot's Foundation.

Dit artikel is de opvolger van het artikel 'Een beleidsmatige kijk op burgerschapsonderwijs'. Het is te downloaden via mennovanhasselt.nl/artikelen.

Bij zijn artikelen ontwikkelde Menno materialen om zelf een studiedag te verzorgen over de ontwikkeling van een visie op burgerschap. Je kunt deze materialen aanvragen door een mail te sturen naar: info@mennovanhasselt.nl.

Over Lot's Foundation

In maart 2023 is Menno gestart om samen met Lot's Foundation een consortium van schoolbesturen op te richten om de ontwikkeling van Wereldwijs met Lot mogelijk te maken. Wereldwijs met Lot is een educatief platform voor burgerschap, kinderrechten en cultuur voor groep 1 t/m 8 van het Primair Onderwijs. Doel van het platform is scholen te helpen om een doelgericht en samenhangend aanbod in te richten. Wil je meer informatie over deelname aan het consortium of Wereldwijs met Lot, registreer je dan [hier](#).

Bronnen

- Publiekssamenvatting Tussenadvies 4 'Structuur en regelmaat', MinOCW, juli 2022
- Actualisatie van de kerndoelen, SLO, september 2021
- Opdrachtbrief Ministerie van OCW, MinOCW, 29 april 2022
- *Burgerschap en Sociaal-Emotioneel Leren: De overeenkomsten en verschillen*, H. Nieuwelink, Burgerschap op de basisschool, 2021
- *Hoe word je een democratische burger?* I. de Groot, Tijdschrift voor Pedagogiek, 2010
- *SEL*, K. van Overveld, Uitgeverij Pica, 2017
- *Formatief evalueren: wat, wanneer en hoe*, Onderwijskennis.nl, maart 2022
- *Kamerbrief Masterplan Basisvaardigheden*, dhr. Wiersma, MinOCW, 12 mei 2022
- *Inhoudslijnen digitale geletterdheid*, SLO, oktober 2022
- *(On)zin van burgerschapsonderwijs*, M. Mooijman, Didactief, mei 2022

